

ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.9:343.985

doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>

Чорноус Ю. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>

Психологічні основи реалізації тактичних прийомів

Метою статті є висвітлення сутності тактичних прийомів і виокремлення психологічних основ їх реалізації. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Визначальним є загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їхніх зв'язків з практичною діяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду. З-поміж спеціальних методів дослідження застосовано такі: порівняльно-правовий – під час аналізу законодавства та наукових категорій; історико-правовий – з метою аналізу змісту понять «тактичний прийом», «психологічний вплив», розвитку наукових поглядів на деякі проблемні питання; системно-структурний – задля формулювання завдань, які виконують шляхом реалізації тактичних прийомів. **Наукова новизна** полягає у виокремленні психологічного механізму реалізації тактичних прийомів під час розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням і судовому розгляду кримінальних проваджень (справ). Сформовано класифікацію тактичних прийомів у контексті спрямованості психологічного впливу осіб, що здійснюють кримінальне провадження: тактичні прийоми, які спрямовані на дотримання слідчим, прокурором, суддею доцільної лінії поведінки в умовах певної ситуації; тактичні прийоми, які спрямовані на управління проведенням процесуальної дії; тактичні прийоми, які спрямовані на управління учасниками процесуальної дії як об'єктами тактичного впливу. **Висновки.** Психологічний механізм реалізації тактичних прийомів передбачає: безпосередню чи опосередковану взаємодію між особою, яка здійснює кримінальне провадження, та її респондентами; їхню психологічну спрямованість, пов'язану з відтворенням події, що трапилася, актуалізацією забутого, викриттям неправди, пошуком прихованого; психологічний ефект від застосування прийомів (пов'язаний з необхідністю отримання правдивих показань, виявленням слідів кримінального правопорушення). Реалізація тактичних прийомів пов'язана із психологічним впливом на широке коло суб'єктів, здійснюється в різних формах за будь-яких ситуацій у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження; криміналістична тактика; криміналістика; тактичний прийом; психологічний вплив; психологічний контакт.

Вступ

Поняття «тактичний прийом» є невід'ємною складовою категоріального апарату науки криміналістики, зокрема її розділу криміналістична тактика. Це поняття неодноразово було предметом дослідження в наукових працях учених, а власне тактичні прийоми є робочим інструментарієм практиків у процесі розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням і судовому розгляду кримінальних проваджень (справ). Однак погляди дослідників з позиції визначення поняття й змісту тактичних прийомів різняться, є відмінності щодо виконуваних за їх допомогою завдань. Недостатньо дослідженими є психологічні основи реалізації тактичних прийомів.

Удосконалення наукового підґрунтя застосовуваних тактичних прийомів має важливе значення для розвитку науки криміналістики, а формування практичних рекомендацій повинно сприяти ефективному виконанню завдань кримінального провадження. Окреслені обставини засвідчують актуальність досліджуваної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні сутності тактичних прийомів і психологічних основ їх

реалізації. Досягнення окресленої мети передбачає виконання таких завдань: висвітлити поняття тактичних прийомів, їх сутність, завдання, види; виокремити психологічні основи використання тактичних прийомів; обґрунтувати специфіку застосування тактичних прийомів з метою розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням та судовому розгляду кримінальних проваджень (справ).

Концептуальні засади використання тактичних прийомів було висвітлено в працях В. П. Бахіна, В. Г. Гончаренка, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька. Деякі аспекти психологічного впливу під час кримінального провадження досліджували в кандидатських дисертаціях О. В. Бишевець, Н. В. Павлюк, Ф. М. Сокирана, О. В. Фунікової та ін.

Виклад основного матеріалу

Термін «тактика», запозичений із військової справи, трактують як складову воєнного мистецтва, зокрема теорію та практику підготовки й ведення бою; способи та прийоми, обрані для ведення бою. Зазвичай про тактику йдеться тоді, коли необхідно отримати перемогу над опонентом з викори-

станням «інтелектуальної зброї» (Kondratiev, 2004, p. 497).

Власне криміналістичну тактику вважають: 1) складовою науки криміналістики; 2) системою наукових положень; 3) сукупністю рекомендацій.

Як розділ науки криміналістики криміналістична тактика містить систему наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування та судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів (Piaskovskiy et al., 2020, p. 374-375).

Дослідник В. Ю. Шепітько зазначає, що нині завдання криміналістики можна розподілити залежно від теоретико-пізнавальних (розвиток теорії криміналістики) і прикладних проблем (наукові розробки для практики правозастосування). Завдання криміналістики має бути диференційовано відповідно до двох рівнів: 1) завдання, спрямовані на вдосконалення теорії криміналістики; 2) завдання, спрямовані на вдосконалення правозастосовної практики (Shepitko, 2018, p. 7).

Зазначений висновок є актуальним також для криміналістичної тактики, в якій головне місце належить тактичному прийому – як науковій категорії та практичному «інструментарію» виконання завдань кримінального провадження.

Розглядаючи тлумачення терміна «тактичний прийом» у криміналістиці, вважаємо доцільним, щоб воно ґрунтувалося на визначенні, запропонованому В. Ю. Шепітьком, стосовно тактичного прийому як способу здійснення процесуальної дії, спрямованого на виконання її конкретного завдання, заснованого на психологічному механізмі її реалізації, що є найбільш раціональним та ефективним у певних ситуаціях (Shepitko, 2002, p. 37).

Однак у літературі знаходимо й інші визначення тактичного прийому.

Зокрема, О. В. Москаленко обстоює думку, що тактичний прийом – це раціональний і допустимий (тобто законний, етичний, науково обґрунтований, що має ознаку вибірковості) спосіб дії, який обирає слідчий чи інша уповноважена особа, що проводить розслідування, з огляду на конкретну слідчу ситуацію, який застосовується з метою раціонального й ефективного провадження розслідування (Moskalenko, 2017, p. 109).

Під час аналізу цього визначення, виникає кілька запитань.

По-перше, вважаємо, що поза увагою автора залишилася така вимога до тактичного прийому, як «пізнавальна цінність». Цілком слушним є

зауваження вчених, що розслідування злочину – це пізнавальна діяльність, спрямована на встановлення обставин, пов'язаних зі злочинною дією. Власне система пізнавальних дій у криміналістичному пізнанні також має свої закономірності (Terekhovich, & Nimande, 2018, p. 37-38).

По-друге, слід з'ясувати, чи обмежується застосування тактичного прийому визначеними автором межами «провадження розслідування».

Застосування тактичного прийому підпорядковано досягненню завдань кримінального провадження. Отже, межі діяльності з використання тактичних прийомів є змістовно ширшими й охоплюють діяльність з розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень (ст. 2 КПК України). Слід зауважити про важливе значення запобіжної (попереджувальної) функції органів, що здійснюють кримінальне провадження.

Науковець В. А. Журавель зазначає, що об'єктно-предметна сфера криміналістики охоплює двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність (поведінку) та її наслідки, що відображаються в джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах), і діяльність з виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних правопорушень (справ) (Zhuravel, 2017, p. 127).

Дослідник В. В. Юсупов обстоює думку, що система криміналістичної науки ґрунтується на двоєдиному об'єкті її вивчення, яким є злочинна діяльність і діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду та запобігання злочинам (Yusupov, 2019, p. 83).

Вивчення наукових праць засвідчує про об'єктивне розширення меж предмета криміналістики, що впливає на реалізацію криміналістичних засобів, методів і, зокрема, тактичних прийомів. Наприклад, вчені розглядають специфіку використання тактичних прийомів з метою здійснення профілактики кримінальних правопорушень (Tomun, 2019).

У законодавчих і наукових джерелах знаходимо терміни як «попередження», «профілактика», так і «запобігання». Зокрема, у КПК України йдеться про «попередження вчинення злочину» (ч. 1 ст. 482 КПК України), однак поряд із цим законодавець веде мову про «запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину» (ч. 2 ст. 14 КПК України), «запобігання кримінальному правопорушенню» (ст. 148, ст. 152 КПК України), «запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину» (ст. 250 КПК України) тощо.

Тлумачний словник української мови визначає «запобігати» як «не допускати, заздалегідь відвертати щось неприємне, небажане», а «попереджати» – «наперед повідомляти когонебудь про щось, своєчасними заходами

запобігати здійсненню або виникненню чогонебудь, переважно небажаного» ("Akademichnyi tlumachnyi slovnyk").

Обидва терміни мають право на життя. Однак ми поділяємо позиції В. В. Голіни щодо тлумачення терміна «запобігання» (Holina, 2017, р. 157) і вважаємо, що тактичні прийоми та їх комплекси застосовують з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Слід з'ясувати, хто є суб'єктом застосування тактичних прийомів. Відповідно до низки наукових праць, ідеться про слідчого. Вважаємо доцільним прислухатися до В. Ю. Шепітька, який обстоює думку про те, що в змагальному кримінальному процесі суб'єктом застосування криміналістичних знань може бути не лише слідчий, а й сторони кримінального провадження, інші суб'єкти, наділені відповідними повноваженнями (процесуальний керівник, детектив, слідчий суддя та ін.), а також суд (Shepitko, 2017, р. 9).

Виконуючи свої обов'язки, для реалізації поставлених завдань вони застосовують тактичні прийоми. З огляду на зміни кримінального процесуального законодавства, що позначилися на розширенні кола суб'єктів, які уповноважені на виконання завдань кримінального провадження, може йтися про «осіб, що здійснюють кримінальне провадження» як суб'єктів застосування тактичних прийомів.

Сформулювати вичерпний перелік тактичних прийомів неможливо. Умовно їх можна класифікувати за такими підставами: 1) залежно від змісту та призначення: пізнавальні, управлінські, організаційно-технічні; 2) з позиції послідовності виконуваних тактичних завдань: початкові (вихідні), проміжні, кінцеві; 3) за видом слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій: тактичні прийоми огляду, допиту, затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину тощо; 4) за діапазоном використання: тактичні прийоми, що застосовують під час проведення однієї або кількох процесуальних дій; 5) за об'єктом спрямованості: тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на людину чи дослідження матеріального середовища; 6) за змістом інформації: тактичні прийоми, що ґрунтуються на словесній, матеріалізованій, логіко-розумовій інформації (Shepitko, 2002, р. 61-62; Piaskovskyi et al., 2020, р. 383-384).

Окреслена, а також інші класифікації тактичних прийомів засвідчують про їх різноманітність. Водночас спільним для тактичних прийомів є їх психологічне підґрунтя, виражене в психологічному механізмі реалізації.

Вчені-психологи зазначають, що за своєю сутністю психологічний вплив – це «проник-

нення» однієї особи (або групи осіб) у психіку іншої особи (або групи осіб). Такий вплив на психічний стан, думки, почуття та дії іншої людини здійснюється винятково за допомогою застосування психологічних засобів (вербальних або невербальних). Психологічний вплив має зовнішнє (стосовно реципієнта) походження і, якщо буде сприйнятий ним, приводить до зміни конкретних психологічних регуляторів певної активності людини (Nikolaienko, S., & Nikolaienko, Sv., 2011).

У наукових працях цілком обґрунтовано зазначено про психологічний вплив, що притаманний сутності тактичного прийому й реалізується за будь-яких ситуацій – конфліктних і безконфліктних.

В. Ю. Шепітько зауважує, що термін «психологічний вплив» вказує на його цільове призначення – психіку людини. Вченим визначені місце та зміст психологічного впливу в тактичному прийомі, зокрема: 1) тактичний прийом є носієм психологічного впливу. Він є технологічною стороною застосування психологічних методів впливу. Тактичні прийоми є формою реалізації психологічного впливу; 2) психологічні методи впливу не можуть бути застосовані поза тактичними прийомами. Тобто тактичні прийоми є формою реалізації психологічного впливу (Shepitko, 2002, р. 68).

Наприклад, в умовах безконфліктної ситуації доцільним є застосування таких тактичних прийомів психологічного впливу: передання інформації (надання психологічної допомоги шляхом нагадування, активізації мислення та пам'яті з метою відновлення й відтворення сприйнятих обставин); стимулювання позитивних рис особи; залучення особи до співпраці шляхом активізації її емоцій і почуттів; сприяння пригадуванню учасниками забутих обставин за допомогою асоціацій схожості, суміжності, протилежності, перефразування, роз'єднання, перегляду; відновлення асоціативних зв'язків; відтворення обставин сприйняття; зняття розподілу уваги шляхом її акцентування; активізація установок в емоційно-вольовій сфері.

За умови конфліктної ситуації застосування тактичних прийомів стає ускладненим унаслідок протидії учасника, тому діяльність слідчого, прокурора, суду насамперед спрямовано на подолання його негативної установки.

У такому разі доцільним є застосування тактичних прийомів бесіди, вільної розповіді з подальшою деталізацією показань, використання позитивних якостей учасника, створення ефекту «незаповненості», раптовості тощо.

Науковець М. В. Костицький зазначає, що у свідомості особи, яка приховує певні обставини,

є дві моделі: реальна та вигадана. Під час вільної розповіді їх змішування не відбувається, проте з ускладненням та активізацією рівня впливу на особу застосовуваних слідчим психологічних методів збільшується ймовірність змішування цих моделей, їх деталей та ознак. Ускладнення завдань, їх варіювання спричиняє в особи плутанину викладу, порушує логічність інформації, викриває неузгодженість та обмовки (Kostitskiy, 1981, p. 41-42).

Наприклад, з огляду на проведення вербальних слідчих (розшукових) дій (допиту й одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб), на початковому етапі слідчий, прокурор, суддя мають з'ясувати психологічні чинники, що можуть допомогти з'ясувати ймовірні причини надання недостовірних показань учасниками кримінального провадження, допомогти пригадати обставини події сумлінних допитуваних. Окреслені обставини можуть мати різні причини, проте психологічні чинники є підґрунтям застосовуваних тактичних прийомів.

Проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб передбачає психологічний вплив учасників один на одного (здебільшого на рівні стресу) унаслідок зіткнення інтересів осіб. Під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії рекомендовано повідомити ймовірно сумлінних учасників про ймовірні психологічні складнощі (погрози, тиск), що можуть виникнути в процесі її проведення, та поінформувати про заходи забезпечення безпеки, надати рекомендації, які дадуть змогу попередити негативний вплив. Попередня психологічна підготовка посилює вольові риси сумлінного допитаного з метою попередження негативного впливу. У процесі проведення одночасного допиту учасники візуально спостерігають і впливають один на одного своєю поведінкою, жестами, інтонацією (Zhaldak, 2019, p. 203).

Психологічний вплив також притаманний для проведення невербальних слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду, обшуку.

Специфічним є психологічний вплив під час проведення обшуку, оскільки проведення такої слідчої (розшукової) дії передбачає можливість застосування примусу, обмеження прав і свобод людини. З цього приводу О. Я. Переверза й Т. Р. Гуменникова пропонують навчати студентів-юристів психологічних аспектів обшуку. Слід акцентувати на тому, що в процесі обшуку учасники виходять із зони психологічного комфорту, що зумовлено часовими обмеженнями, напруженістю обстановки, суб'єктивним ставленням до осіб та обставин, у яких проводять обшук. Доцільно вивчати вияви поведінки, зумовлені характерологічними

особливостями осіб і властивостями їх темпераменту (Pereverza, & Humennykova, 2019, p. 235).

Психологічний вплив супроводжує проведення слідчих (розшукових) дій складного (змішаного) характеру: пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, залучення експерта й проведення експертизи.

Наприклад, процес пред'явлення особи для впізнання викликає в учасників слідчої (розшукової) дії переживання та психологічний дискомфорт.

Специфіка розслідуваного кримінального правопорушення може посилювати психологічний вплив застосовуваних тактичних прийомів. А. І. Кунтій, дослідивши практику розслідування умисних вбивств, учинених у стані сильного душевного хвилювання, встановив, що під час проведення слідчого експерименту з підозрюваним, який не пригадує своїх дій щодо вчиненого ним злочину, слідчому слід застосовувати тактичний прийом, який ґрунтується на вченні психології про залежність спогадів від діяльності людини. Сутність його полягає в тому, що особа на пропозицію слідчого відтворює на місці лише те, що запам'ятала. У процесі такого відтворення здебільшого можна так оживити пам'ять особи, що слідчий отримує детальні відомості про, здавалося б, зовсім забуті факти. Водночас особа не тільки пригадує певні факти, а й коригує їх, відкидаючи все те, що не відповідає реальній обстановці, дещо уточнює, обґрунтовує дані, повідомлені під час допиту. Участь на місці спеціаліста в галузі психології є обов'язковою. Під час перевірки слід спостерігати за тим, щоб дії особи були самостійними, без підказування та навідних запитань з боку інших учасників (Kuntii, 2019, p. 395).

Крім того, інші процесуальні дії, зокрема заходи забезпечення кримінального провадження (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; тимчасовий доступ до речей та документів; затримання тощо), також проводять із застосуванням тактичних прийомів, що мають психологічний вплив. Це стосується також судових дій, які проводять під час судового розгляду (допит і перехресний допит обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, дослідження речових доказів, огляд на місці тощо).

Низка заходів, які за своєю сутністю є психологічним впливом, визначені КПК України: залучення понять; обов'язок учасників ознайомитися з протоколом слідчої (розшукової) дії, засвідчити викладену інформацію.

Нині вчені обґрунтували, що психологічний вплив здійснюють тактичні прийоми, які ґрунтуються на невербальній інформації.

В. В. Тіщенко й О. П. Ващук обстоюють думку, що невербальне спілкування відбувається за допомогою міміки, жестів і пантоміміки, через тілесні сенсорні контакти. Тактичне значення невербальної інформації полягає в тому, що вона сприяє діагностиці психологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії, допомагає встановити психологічний контакт, сприяє виявленню інформаційної обізнаності та правдивості (неправдивості, приховування) учасника слідчої (розшукової) дії, допомагає вибрати ефективні тактичні прийоми (їх комбінації) для належного психологічного впливу на конкретну особу, сприяє виявленню рівня протидії з боку учасника слідчої (розшукової) дії розслідуванню злочину тощо (Tishchenko, & Vashchuk, 2019, p. 174).

Раптовість, яку забезпечують під час проведення низки слідчих (розшукових) дій, у психологічному аспекті є впливом, спрямованим на створення несподіванки для учасників. За умов протидії розслідуванню раптове застосування тактичних прийомів обумовлює в несумлінного учасника стан розгубленості, руйнування підготовленого варіанта поведінки, викриття неправдивого алібі.

Слід акцентувати увагу на тактичних прийомах, що застосовують з метою встановлення психологічного контакту. Деякі дослідники визначають встановлення психологічного контакту як тактичний прийом (Zemlianyi, 2019, p. 338), інші (Braverman, 2019, p. 65) розглядають його як психологічний процес з певною специфікою вияву на кожному етапі.

Окреслені позиції є неточними. Встановлення психологічного контакту – це завдання, яке постає за умови проведення слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, а досягається шляхом застосування системи тактичних прийомів (тактичних комбінацій) психологічного впливу. Передумовою встановлення психологічного контакту є комплексне вивчення особи, з якою буде проведено таку дію, зокрема психологічне, а також аналіз ситуації, що склалася в кримінальному провадженні.

За результатами досліджень Ф. М. Сокирана та М. Ф. Сокирана, тактичні прийоми психологічного впливу доцільно поділити на блоки: естетичний, процесуальний, етичний, тактико-криміналістичний, психологічний. До тактико-криміналістичного блоку прийомів належать: переконання; виявлення злочинної обізнаності (психологічний експеримент щодо визначення злочинної обізнаності); раптовість; створення видимості обізнаності слідчого (перебільшена, применшена); часткове повідомлення інформації; використання суперечностей у показаннях

осіб, між показаннями та іншими доказами; повідомлення результатів експертиз тощо (Sokyrin, F.M., & Sokyrin, M.F., 2014, p. 49-50). Виокремлення цих блоків є умовним, однак класифікація, запропонована вченими, дає змогу уявити доволі широкий діапазон тактичних прийомів психологічного впливу.

Процес здійснення психологічного впливу під час реалізації тактичних прийомів передбачає декілька етапів: діагностування психологічного стану особистості; вибір послідовності застосування заходів психологічного впливу; застосування психологічного впливу; оцінка результатів психологічного впливу; оцінка доказового значення отриманої інформації (Konovalova, 1973, p. 107).

Отже, психологічний вплив є постійним джерелом формування тактичних прийомів, і власне тактичні прийоми є носіями психологічного впливу.

Наукова новизна

Психологічний вплив об'єктивно притаманний діяльності з розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням і судовому розгляду кримінальних проваджень (справ). Свого практичного відображення він набуває під час реалізації тактичних прийомів у процесі виконання поставлених завдань кримінального провадження. За таких умов застосування тактичних прийомів передбачає ретельну підготовку слідчого, прокурора, судді, що охоплює перевірку їх відповідності правовим і морально-етичним нормам; оцінку можливого тактичного ризику та його виправданість; прогнозування поведінки учасників; визначення заходів на випадок невідкладності дій і виходу ситуації з-під контролю; використання отриманих результатів.

Психологічний механізм реалізації тактичного прийому передбачає:

– безпосередню чи опосередковану взаємодію між особою, яка здійснює кримінальне провадження, та її респондентами;

– його психологічну спрямованість, пов'язану з відтворенням події, що трапилася, актуалізацією забутого, викриттям неправди, пошуком прихованого;

– психологічний ефект від використання тактичного прийому (пов'язаний з необхідністю отримання правдивих показань, виявленням слідів кримінального правопорушення).

До критеріїв допустимості тактичних прийомів належать: законність, науковість, вибірковість, пізнавальна цінність, етичність.

У контексті дотримання критеріїв допустимості тактичних прийомів розрізняють психологічний вплив і психологічний тиск.

Зокрема, не відповідають критеріям допустимості в кримінальному провадженні такі види психологічного тиску, як психологічний напад і психологічний примус, що вчені розглядають як «варварський психологічний вплив» (Bohuslavskaya, 2016, p. 204-205).

Водночас психологічний вплив, зазначає В. С. Кузьмічов, у процесі проведення слідчих дій є закономірним, оскільки його застосування відповідає сутності слідчої діяльності, проте в контексті законоположень, що не допускають обману, фальсифікації, приниження людської гідності й обмеження законних прав (Kuzmichov, 2000, p. 23).

Для того щоб психологічний вплив був допустимим, мають бути дотримані такі засади: інформація, яку повідомляють учаснику процесуальної дії, не повинна містити завідомо неправдивих даних; особа має право вільно обирати лінію своєї поведінки; особі має бути надано повну інформацію про її права та обов'язки; заборонено тактичні прийоми, які становлять загрозу фізичному чи психічному здоров'ю людини.

Тактичні прийоми, з огляду на спрямованість психологічного впливу осіб, які здійснюють кримінальне провадження, може бути класифіковано так: тактичні прийоми, спрямовані на дотримання слідчим, прокурором, суддею доцільної лінії поведінки в умовах певної ситуації; тактичні прийоми, спрямовані на управління проведенням процесуальної дії; тактичні прийоми, спрямовані на управління учасниками процесуальної дії як об'єктами тактичного впливу.

За своєю сутністю кожен тактичний прийом є носієм психологічного впливу. Реалізація психологічного впливу в кримінальному провадженні полягає в застосовуванні тактичних прийомів чи їх комплексів (тактичних комбінацій). Тобто психологічний вплив, за умови дотримання критеріїв допустимості, характеризує діяльність з розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням і судовому розгляду кримінальних проваджень (справ).

Висновки

Влучно зазначає І. І. Кохутич, що взаємодія криміналістики з іншими науками дає їй змогу пристосувати методи останніх для розслідування та судового розгляду злочинів, вивчаючи шляхи й способи застосування їх здобутків у практичній діяльності. Її можна розглядати як своєрідний канал, за допомогою якого здійснюється наукове забезпечення втілення досягнень науково-технічного прогресу в протидію злочинності. Застосовуючи природничі й гуманітарні знання, криміналістика стала своєрідною енциклопедією, яку використовують для досягнення мети й виконання завдань кримінального провадження, і обсяг цієї енциклопедії постійно зростає (Kohutysh, 2019, p. 36-37).

Розроблення тактичних прийомів та їхніх комплексів має відбуватися із залученням досягнень психології, що є живильним джерелом розвитку криміналістичного наукового знання та знаходить конкретне практичне відображення під час виконання практичних завдань кримінального провадження.

REFERENCES

- Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic Interpretative Dictionary of the Ukrainian Language]. (n.d.). *sum.in.ua*. Retrieved from <http://sum.in.ua/s> [in Ukrainian].
- Bohuslavskaya, O.H. (2016). Psykholohichni vplyv ta zasoby protydivi nebazhanomu vplyvu: praktychni aspekty [Psychological Impact and Remedies: Practical Aspects]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, Humanities Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 67, 203-213. doi: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.86757> [in Ukrainian].
- Braverman, S.S. (2019). Analiz suchasnykh pidkhodiv do pidvyschennia efektyvnosti provedennia dopytu pid chas dosudovoho rozsliduvannia [An analysis of current approaches to improving the effectiveness of interrogation during pre-trial investigation]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(24), 62-68. Retrieved from <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/1110>. doi: <https://doi.org/10.33270/03192401.62> [in Ukrainian].
- Holina, V.V. (2017). Obiekt zapobihannia zlochynnosti yak fundamentalna kryminolohichna problema [The object of crime prevention as a fundamental criminological problem]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 138, 151-160. doi: 10.21564/2414-990x.138.103952 [in Ukrainian].
- Kohutysh, I.I. (2019). Pro aktualizatsiiu filosofskoho aspektu rozvytku zahalnoi teorii ta metodolohii kryminalistyky [On the actualization of the philosophical aspect of the development of the general theory and methodology of criminology]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza, Forensics and forensics*, 64, 35-48. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.01> [in Ukrainian].
- Kondratiev, Ya.Yu. (Eds.). (2004). *Slovnyk spetsialnykh terminiv pravookhoronnoi diialnosti [Dictionary of Special Terms of Law Enforcement]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].

- Konovalova, V.E. (1973). *Organizatsionnye i psikhologicheskie osnovy deiatelnosti sledovatel'ia* [Organizational and psychological foundations of the investigator]. Kiev: RIO MVD USSR [in Russian].
- Kostitskiy, M.V. (1981). *Psikhologicheskie metody v borbe s pravonarusheniiami* [Psychological methods in the fight against offenses]. Kiev: Vyshcha shk. [in Russian].
- Kuntii, A.I. (2019). Taktyka slidchoho eksperymentu pid chas rozsliduvannia umysnoho vbyvstva, vchynenoho v stani sylnoho dushevnoho khvyliuvannia [The tactics of an investigative experiment in the investigation of premeditated murder in a state of intense emotional excitement]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative analytical law*, 4, 393-396. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.4.10> [in Ukrainian].
- Kuzmichov, V.S. (2000). *Kryminalistychnyi analiz rozsliduvannia zlochyniv* [Forensic analysis of crime investigation]. Kyiv: NAVSU; Pravnyk [in Ukrainian].
- Moskalenko, O.V. (2017). Taktychni pryiom u systemi kryminalistychnoi taktyky: kryterii yoho dopustymosti [Tactical admission in the system of forensic tactics: criteria for its admissibility]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody, Proceedings of the Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda*, 26, 102-110. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.884298> [in Ukrainian].
- Nikolaienko, S., & Nikolaienko, Sv. (2011). Katehoriia psykhoholichnoho vplyvu v psykhologii [Psychological Impact Category in Psychology]. *Svitohliad - Filosofiia - Relihiia, Worldview - Philosophy - Religion*, 1(1), 76-85. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaienko2.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Pereverza, O.Ya., & Humennykova, T.P. (2019). Deiaki protsesualni ta taktyko-psykhoholichni aspekty zdiisnennia obshuku za uchastiu zakhysnyka: pidhotovka do yurydychnoi praktyky [Some procedural and tactical and psychological aspects of conducting a search involving a lawyer: preparation for legal practice]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 3, 229-236. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-38> [in Ukrainian].
- Piaskovskiy, V.V., Chornous, Yu.M., & Samodin, A.V. (et al.). (2020). *Kryminalistyka* [Criminalistics]. V.V. Piaskovskiy (Eds.) (2nd ed., rev.). Kyiv: Pravo [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2002). *Teoriia kriminalisticheskoy taktiki* [Theory of forensic tactics]. Kharkov: Grif [in Russian].
- Shepitko, V.Yu. (2017). Tsilove pryznachennia kryminalistychnykh znan i prahnennia do yevropeyskykh standartiv u protydii zlochynnosti [The purpose of forensic knowledge and the pursuit of European standards in combating crime]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensics and Forensics*, 17, 4-11. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2017.01> [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2018). Kryminalistyka yak systema naukovykh znan v umovakh hlobalnykh zahroz i transformatsii zlochynnosti [Forensic science as a system of scientific knowledge in the face of global threats and transformation of crime]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensics and Forensics*, 18, 4-9. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.01> [in Ukrainian].
- Sokyran, F.M., & Sokyran, M.F. (2014). Kharakterystyka taktychnykh pryiomiv psykhoholichnoho vplyvu u kryminalistychnii diialnosti slidchoho [Characteristics of tactical techniques of psychological influence in the forensic activity of the investigator]. *Kryminalistychnyi visnyk, Forensic Bulletin*, 1(21), 49-52 [in Ukrainian].
- Terekhovych, V.N., & Nimande, E.V. (2018). Sushchnost kriminalisticheskoy taktiki [The essence of forensic tactics]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensics and Forensics*, 18, 35-44. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.04> [in Russian].
- Tishchenko, V.V., & Vashchuk, O.P. (2019). Spryniattia ta vykorystannia verbalnoi ta neverbalnoi informatsii pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Perception and use of verbal and non-verbal information during investigative (investigative) actions]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza, Forensics and forensics*, 64, 169-179. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.1> [in Ukrainian].
- Tomyn, S.V. (2019). Vykorystannia taktychnykh pryiomiv dopytu z metoiu profilaktyky kryminalnykh pravoporushen [Use of tactical interrogation techniques to prevent criminal offenses]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza, Forensics and forensics*, 64, 320-331. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.28> [in Ukrainian].
- Yusupov, V.V. (2019). Predmet kryminalistyky yak systemoutvoriuiuchy chynnyk kryminalistychnykh znan [The subject of forensics as a system-forming factor of forensic knowledge]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(18), 79-85. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802.79> [in Ukrainian].
- Zemlianyi, D.L. (2019). Taktychni osoblyvosti dopytu pidozriuvanoho [Tactical features of the interrogation of the suspect]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative analytical law*, 4, 336-339. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.4.92> [in Ukrainian].
- Zhaldak, I.A. (2019). Aktualni pytannia taktyky odnochasnoho dopytu dvokh chy bilshe vzhe dopytanykh osib [Topical issues of tactics of simultaneous interrogation of two or more interrogated persons]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 1, 304-311. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.3> [in Ukrainian].
- Zhuravel, V.A. (2017). Obiekt i predmet kryminalistyky [Object and subject of forensic science]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Law of Ukraine*, 3(90), 120-132. Retrieved from <http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/323242422-120-132.pdf> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s>.
- Богуславська О. Г. Психологічний вплив та засоби протидії небажаному впливу: практичні аспекти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 67. С. 203–213. doi: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.86757>.
- Баверман С. С. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Юридична психологія*. 2019. № 1 (24). С. 62–68. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/1110>. doi: <https://doi.org/10.33270/03192401.62>.
- Голіна В. В. Об'єкт запобігання злочинності як фундаментальна кримінологічна проблема. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 151–160. doi: [10.21564/2414-990x.138.103952](https://doi.org/10.21564/2414-990x.138.103952).
- Когутич І. І. Про актуалізацію філософського аспекту розвитку загальної теорії та методології криміналістики. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 35–48. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.01>.
- Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / [Я. Ю. Кондратьєв та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 560 с.
- Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев : РИО МВД УССР, 1973. 123 с.
- Костицкий М. В. Психологические методы в борьбе с правонарушениями. Киев : Вища шк., 1981. 51 с.
- Кунтій А. І. Тактика слідчого експерименту під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 393–396. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.4.10>.
- Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ ; Правник, 2000. 450 с.
- Москаленко О. В. Тактичний прийом у системі криміналістичної тактики: критерії його допустимості. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2017. Вип. 26. С. 102–110. (Серія «Право»). doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.884298>.
- Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Категорія психологічного впливу в психології *Світгляд – Філософія – Релігія*. 2011. № 1 (1). С. 76–85. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaenko2.pdf?sequence=1>.
- Переверза О. Я., Гуменникова Т. Р. Деякі процесуальні та тактико-психологічні аспекти здійснення обшуку за участю захисника: підготовка до юридичної практики. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 229–236. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-38>.
- Криміналістика : підручник / [В. В. Пясовський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.]; за заг. ред. В. В. Пясовського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.
- Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монографія. Харків : Гриф, 2002. 349 с.
- Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 4–11. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2017.01>.
- Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4–9. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.01>.
- Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 49–52.
- Терехович В. Н., Ниманде Э. В. Сущность криминалистической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 35–44. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.04>.
- Тіщенко В. В., Ващук О. П. Сприйняття та використання вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 169–179. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.1>.
- Томирин С. В. Використання тактичних прийомів допиту з метою профілактики кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 320–331. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.28>.
- Юсупов В. В. Предмет криміналістики як системоутворюючий чинник криміналістичних знань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 79–85. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1075>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802.79>.
- Земляний Д. Л. Тактичні особливості допиту підозрюваного. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 336–339. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.4.92>.
- Жалдак І. А. Актуальні питання тактики одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. С. 304–311. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.3>.
- Журавель В. А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 120–132. URL: <http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/323242422-120-132.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2020

Chornous Yu. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>

Psychological Basics of Tactical Techniques Application

The **purpose** of article is to reveal the essence of tactical techniques and to distinguish the psychological basics of its application. **Methodology.** Methodological tools are selected with consideration of the aim defined, object specificity and research subject. General dialectic method of real phenomena study along with their relation to practices of pre-trial investigation bodies, prosecution and judiciary. Author also outlines special methods used in the research process: comparative-legal – analysis of legislation and scientific categories; historical-legal – interpretation of definitions «tactical technique», «psychological influence», scientific formulation of; systemic-structural – formulation of tasks to be solved in the course of tactical techniques application. **Scientific novelty** of the research stipulates accentuation of psychological mechanism of tactical techniques application during investigation, criminal offence prevention, criminal proceeding consideration in the court. Author offers classification of tactical techniques depending on the psychological influence focus chosen by persons responsible for criminal proceeding: tactical techniques used to ensure that investigators, prosecutors, judges keep with the optimal line of behavior in specific scenario; tactical techniques aimed to ensure supervision of procedural activities performance; tactical techniques aimed to control the procedural activity subjects as objects of tactical influence. **Conclusions.** Psychological mechanism of tactical techniques application stipulates: direct or indirect interaction between person responsible for the criminal proceeding and respondents; their psychological focus related to recreation of event that took place, updating the forgotten details, deception revelation, detection of concealed items/information; psychological effect of the techniques applied (connected with the need to receive correct testimony, detect traces of criminal offence). Application of tactical techniques is related to psychological influence on extended number of subject, presented in different forms in wide variety of investigative scenarios – conflict or non-conflict.

Keywords: criminal proceeding; criminalistics tactics; criminalistics; tactical technique; psychological influence; psychological contact.